

Bu gün sabahleyin taze ekmek yeme ve hafif sabah yürüyüşü bahanesi ile yakınımızda bulunan fırına kadar gitmiştim. Ekmekleri aldıktan sonra para üzeri beklerken duvardaki yazı dikkatimi çekti."ASKIDA EKMEK BULUNUR". Aslında ne amaçla yazıldığını tahmin etmiştim, ama fırıncıdan duymak maksadı ile bunun ne manaya geldiğini sordum. Parası olmayanlar, fakirler ücretsiz olarak ekmek alabiliyorlar. Bu bir yardımlaşma sandığıdır. Bizden ekmek alanlar gönüllerinden ne koparsa 1-2, ekmek parası bırakırlar biz de onun karşılığında ekmek ayırıp ihtiyacı olanlara ücretsiz veririz dedi. Bu usul Osmanlıda yaygındı. Sonrada ekledi. Bunu Avrupa'da uyguluyorlar.

Birinci örnek Avrupa. Osmanlı bunu uyguluyordu dedim, fırıncı güldü, evet uygulanıyordu dedi. Neden kendimizde olanı örnek veremiyoruz da illa önce Avrupa diyoruz. Neden kendimize ve kültürümüze bu kadar soğuk bakıyoruz. Üzerimizdeki bu yok sayma psikolojisi nereden geliyor. Bu hale nasıl geldik. Tamam Avrupa'yı bilim ve teknolojiye marka haline getirdik veya kabullendik te kendimizde olanı neden saklama gereği duyuyoruz. Biz bu kurumda aslında vardık diyemiyoruz. Üzerimizdeki bu baskının manası nedendir. Osmanlı bu hususlarda vakıflar kurmuştu. Bu hususa kısaca bir göz atmakta fayda var.

Osmanlı'da devlet, vatandaşın canını, malını korumak, asayişini sağlamak, sınırları muhafaza etmek, devlet düzenini ne bahasına olursa olsun her şeyden üstün tutmak, bu düzeni ilgilendiren her türlü yüksek menfaati sağlamakla mükelleftir. Bayındırlık eseri yaptırmakla, vatandaşı okutmakla, onun ibadetine yarayan yapılar inşa etmekle ve bu gibi şeylerle mükellef değildi. Yalnız askerin üzerinden geçtiği yollar, köprüler, barındığı kaleler ve kışlalar, silahlandığı fabrikalar ve emsali şeyler vardı. Peki, bu kadar cami, mektep, çeşme, imaret, hastane ve benzerlerini kim yaptırdı? Hemen hiç birini devlet değil! Şahıslar yaptırdı. Asırlarca ayakta durmalarını kim sağladı ve bugün ayakta durmalarını kim sağlıyor? Gene şahıslar!

Ya şahıslar yaptırmazsa? Böyle bir şey olmamıştır ve şahsın yaptırdığı cami, okul ve benzerleri, klasik Osmanlı düzeninde kâfi gelmiştir.

Yaptıranların başında padişahların gelmesinden tabî bir şey yoktur ve bu husus hiç yadırganmaz. Zira devletin en zengin adamı daima padişaktır. (Son iki padişah, V. ve VI Mehmed hâriç)

Vakıf bir cami, mescid, medrese yaptırmak, kuru bina ortaya koyup, buyurun ibadet edin, okuyun demek değildi. Muazzam bir işti. Yapılan binanın asırlarca yaşaması için tedbir almak demektir. Büyük camilerde ve medreselerde, imaret ve hastanelerde, yüzlerce görevli ve muhtacı asırlar boyu durumlarına uygun şekilde beslemek demektir. Bunun için, gelir getirici, bol gelir getirici mallar vakfedilir: Çiftlikler, hanlar, hamamlar, evler ve akla gelen her şey.

Akıl Almaz Vakıflar

II. Bayezid devri (1481-1512) müelliflerinden Cantacasin, klasik eserlerinde o devir için şöyle der (s. 207-8) : "Küçüğü ve büyüğü ile Türk ileri gelenleri (seigneurs Turcaz), cami ve hastane yaptırmaktan başka bir şey düşünmezler. Onları zengin vakıflarla techiz ederler. Yolcuların konaklaması için kervansaraylar inşa ettirirler. Yollar, köprüler, imaretler yaptırırlar. Türk büyükleri, bizim senyörlerimizden çok daha hayır sahibidirler, son derece misafir severler. Türk, hristiyan ve yahudileri memnuniyetle misafir ederler. Onlara yiyecek, içecek ve et verirler. Bir Türk, karşısında yemek yemeyen bir adamla Hristiyan ve Yahudi bile olsa yemeğini paylaşmamayı çok ayıp sayar.

D'Ohsson'a göre bu derece hayırseverliğin menşei İslâm dînidir. Şöyle der (VI, 302) : "Kur'ân, Türkleri, dünyanın bütün milletlerinin en hayır ve en insan severi haline getirmiştir."

Vakıf Çeşitleri

Hayır sahipleri neler yaptırmışlardır? Akla gelen her şey: Cami, mescid, külliye, medrese, mektep, çeşme, sebil, selsebil, şadırvan, yalak, fıskiye, havuz, kuyu, kaplıca, hamam, çifte hamam, ılıca, hela, yol, köprü, kervansaray, imaret, hastane, kütüphane, namazgah, musallâ, gasilhane, tekke, ribat, zaviye, hücre, dergâh, türbe, kümbet, çarşı, pazar, han, bahçe, tarh, lağım, kışla, kale, hisar-beçe, palanka, burç, hendek, tabya, kaldırım, sokak, park, bulvar, miskinhane, kalenderhane, darülkura, darülhuffâz, dârülhadis, muvakkıthane, liman, fener, deniz feneri, yunak (çamaşırhane), yağhane, mumhane, şekerhane, demirhane, dökümhane, fırın, tezgâh, mezbaha, tophane, güllehane, şişhane, ahır, hara, derşhane, tımarhane, dârüşşifâ, nişangâh, fetvâhane, menzilhane, nişantaşı, sâye bân, kameriyye, çardak, su yolu, sarnıç, tâbhane (prevantoryum), müftihane, mahkeme, sığınak, kabristan, köşk, konak, saray, sâhilsaray, yalı, ev, meşrûtahane, liman, iskele, kahvehane, bozahane, şirahane, kıraathane, eczahane, mahzen, cedvel (kanal) ve daha pek çok şey...

Bunların bir kısmı hayır eseri, bir kısmı da hayır eserlerine gelir sağlayan vakıf mülk olarak yaptırılıyordu. Her birinin çeşitleri de vardı.

Hastaneler

Hastaneler yalnız, yatan hastalara mahsus değildi. Ayakta tedavi de yapıldı. Her gelen hastanın tedavisi yapılır ve fakir olduğunu beyan edenlere (başkaca bir vesika falan istenmezdi) bedava ilaç verilirdi. İstanbul, Edirne gibi büyük şehir hastaneleri aynı zamanda hekimlerin ihtisas yeri idi. Hekimler burada, her dalda ihtisas yaparlardı. Umumî ve yalnız bir tip hastalığa mahsus olanları dünyaca ünlüdür. 1451'de kurulan Edirne ve 1514'te kurulan Karacaahmed (İstanbul) cüzzam hastaneleri de tıp literatüründe ünlüdür. Zira XIX. asırdan önce cüzzamlılar, Avrupa'da hastaneye alınmıyor, ıssız yerlere sürülüp kaderlerine terk ediliyorlardı. Dışarıdan ayak üstü tedavi ve ilaç almak için gelenler, sabahtan öğleye kadar kabul ediliyorlardı. Öğleden sonra, yalnız yatan hastalarla uğraşılıyordu.

hastaneler bir iki istisna ile yalnız müslümanlar için değildi, "Allah'ın kulları olan bütün beşeriyete" açıktı. Batı'daki hastaneler ise yalnız ülkenin mezhebindeki mezhepten hasta kabul ederdi.

150 ilâ 300 hasta tedavi edebilen hastaneler vardır. Bir kaçı, hem müslüman, hem hristiyan hastayı, ayırmaksızın kabul eder. Kadınlara mahsus hastaneler de vardır. Bazı hastanelerde de kadınlara mahsus kısımlar bulunur ve bunlar, mutlak şekilde erkek hastalara ait kısımdan ayrılmıştır. Kadın hastalar, mutlaka kadın hastabakıcılar tarafından bakılır. Hekim olmayan hastane mensubu, kadın hastanın yanına bile yaklaşamaz.

Daha 1396'da Schiltberger, Bursa'da her dînden hasta kabul eden 8 hastane bulunduğunu yazmaktadır. Bundan tam bir asır sonra da Cantacasin (s.204), Sultanmehmed (Fatih)

hastanesi'ni anlatırken, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi hasta kabul eden, hastalarına çok büyük ihtimamla bakan, fevkalâde büyük geliri olan bir müessese olduğunu söyler.

İmâretler

Çok büyük bir sosyal yardım müessesesi imâretti. İçlerinde hayret uyandıracak derecede muazzam olanları varı. Nisbeten küçük bir müessese olan I. Sultan Murad'ın İznik'teki İmârethanesi bile, günde 2000 muhtaca yemek dağıtıyordu.

İstanbul'da II.Bayezid İmâreti, günde 1000 muhtaca iki öğün yemek dağıtıyordu (Sarrâf Hovennessyan, v 72; İnciciyan tercümesi, 135, not 2). Kânûni'nin yaptırdığı Süleymânîye İmâreti'nde ise, medresenin 600 softası ve hastalar dışında sayısız muhtaca yemek veriliyordu (Hovennessyan, v. 68; İnciciyan, 135, n.3). Bu imâret, bir büyük mutfakla üç yemek salonundan ibaretti. Arka tarafta, yolcuların hayvanları için bir ahır vardı ve burada da yolcuların hayvanları bedava yiyip tımar ediliyordu. Fakat bir yolcu, bu şekilde ancak üç gün ve tabiatıyla tamamen bedava misafir ediliyordu. Misafir yolcuların beş kişisi bir sofraya alınıyor ve her öğünde böyle 40 sofraya kuruluyordu. Demek ki yalnız yolcu sıfatıyla günde 200 kişi yemek yiyordu. Her yolcuya günde 50 dirhem bal, misafirin hayvanına günde bir şinik arpa veriliyordu. Padişahın vakıf şartı böyleydi.

Vakıflar ve Sosyal Yardım

D'Ohsson (II,460-1) şöyle diyor: "İmâretlerde fakirlere her öğün bir ekmek, bir tabak dolusu koyun eti ve bir tabak dolusu sebze verilmektedir. Fakir olarak tanınmış ailelere ayrıca günde 3 ilâ 6 akça nakdî yardım yapılıyordu."

Fatih imâret ve kervansarayında her şeyin mükemmel ve bedava olduğunu, orada yalnız fakirlere değil, kibar yolcuları da gözleriyle gördüğünü nakleder.

II.Murat'ın 1436'da yaptırdığı Edirne'deki Muradiye İmâreti için 436718 akça gelir getiren vakıflar temin etmişti.

1611 yılı haziranında Polonyalı Simeon, Edirne'ye gelmiştir. "İstanbul-Edirne yolunun iki tarafı kâmilten kaldırım döşelidir". Her konakta hanlar, hastaneler, kervansaraylar, hamamlar vardır. Her menzildeki imâretlerde yolculara günde iki öğün bedava pilav, yahni (et), zerde ve iki fodla(ekmek) verilmektedir. Hayvanlar aynı şekilde bedava bırakılmaktadır. Kervan, bin kişilik olsa gene aynı ihtimam gösterilmektedir.

XV. asrın ilk yıllarında Bursa'da 7 imâret vardı. Alman gezgini Schiltberger'e göre bu imârette "Hristiyan, Mûsevî veya putperest olmasına bakılmaksızın, her yoksul, yiyip içebiliyordu." (Telfer nş., s. 404). Bu yazar, Bursa'nın 1400 yıllarında, Yıldırım Bayezid devrinde, Osmanlı taht şehri Edirne'ye nakledilmeden hemen önceki yıllarda, Bursa nüfusunu 200000 olarak vermektedir.

Kervansaraylar

Çok büyük hayır müessesesi olduğu kadar, ticareti ayakta ve yolları canlı tutan bir kuruluş, kervansaraylardır.

Kervansarayların daha mütevazı olanlarına "han" denilmektedir. (Vakıf olmayan yolcu hanları yani bugünkü oteller ve şehirlerdeki ticaret hanları ile karıştırılmamalıdır.) Han ve kervansarayların ekserisinin vakıfnâmesinde, yolcuların, hayvanları ile beraber, üç gün misafir edileceği, yedirilip içirileceği şartı vardır.

Bunlar, mimari bakımından da çok büyük sanat eseri olan muhteşem yapılardır. Sir Paul Ricaut (II,495): "Türkler'in bu binaları, son derece muhteşem yapılardır ve Türk eyaletlerinde pek çoktur." der. Havza gibi mütevazı bir kasabada (Doğu Trakya) böyle iki vakıf hanı vardı, yolcular bedava ağırlanırlardı. Çok büyük gelirli vakıflar tahsis edilmişti. Gelirleri ekseriya artardı. Meselâ Çatalburgaz'da İstanbul-Edirne yolu üzerinde Mustafa Paşa Kervansarayı'nın yıllık gelir fazlası ile haftada bir gün, civar köylere bedava yemek dağıtılıyordu.

"Anadolu'ya yollar üzerinde her fersahta kervansaray vardır. Bunlar, başka ülkelerde hiç görülmeyen hayır müesseseleridir." Daha XIII. asırda birinci imparatorluk Türkiye'sinde, üç saatlik mesafeye bir kervansaray konurulmuştu ve bu Selçukoğulları'nın eseri idi, başka ülkelerde yoktu.

Türebeler

Türebelerin bakımı için de vakıflar yapılmış olması tabiidir. Bunların en muazzamı Eyüp Türbesi idi. 10 türbedar, 72 hafız olmak üzere türbenin hizmetinde 117 kişi bulunuyordu. (T. Öz, İstanbul camileri, I, 55). Zira dünya müslümanlarının büyük ziyaret yerlerinden biriydi ve her gün binlerce ziyaretçisi bitip tükenmek bilmezdi. Avlusundaki binlerce leylek ve güvercinin beslenmesi için de tertibat alınmıştı. (Şimdi leylek çok azalmıştır.)

Çok ziyaret edilen ikinci türbe, Fatih Türbesi idi. Dindarâne bir titizlikle bakılırdı. 12 daimî hizmetkârı vardı. Ayrıca 90 kadar hafız, her biri günde 16 dakika Kur'ân okumak üzere her gün münâvebe ile türbeye gelirdi. Bu suretle 1481'den 1924'e kadar 443 yıl boyunca, Fatih'in başucunda, bir dakika olsun Allah kelamı eksik olmamıştır.

Su Vakıfları

Son derece sevap sayılan vakıflardan biri, su vakıfları idi. Her taraftan su akardı. Bazı camilerde -abdest almak için- yaz kış sıcak su akması, o caminin vakıfnâmesi icabı idi.

Su vakıflarının en büyük masraflıları şüphesiz suyolları ve barajlardır. Su bulunan bir yerden, nüfusu kalabalık bir iskân mahalline su vermektir. Meselâ Kânûnî, Mekke'ye bol su getirtmiş ve Harem-i Şerif'i 360 kubbe ile örttürmüştü.

Kendi benliğimize dönüp gerekenlerin yapılma zamanı geldi, insanlarımız kendi çabaları ile bir şeyler yapmaya çalışıyor ama bu yeterli değil. Devletin bu yapıyı kurumsal hale getirmesi gerekir. Siyasi çıkarlar uğruna çıkartılan Vakıflar kanunu yapılmak istenen hizmetlerin önünde bir engeldir. Son dönemde düzeltilmeye çalışıldı ise de siyasi baskılar yüzünden istenilen amaçlara maalesef ulaşamamaktadır. İktidarın yapmaya çalıştığı her düzenlemenin arkasında siyasi rant arayan kısır muhalefet döngüsü maalesef ülkemizin önünü tıkamaktadır.

Ahmet TÜRKAN